

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԽՈՐԵՆԱՅԻ, ԵՂԻՇԷ

ԵՒ

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ԱԿԻՆԵԱՆ

Բ. ՄԱՍ

ԵՂԻՇԷ ԵՒ Հ. ՆԵՐՍԷՍ ԱԿԻՆԵԱՆ

1

Բանասէր մը իրաւունք ունի պատմական գէպքերն ու գէմքերը մեկնաբանած ատեն, կամ անկախաբար, ենթադրութիւններ ընելու:

Գիտնալով որ հին մատենագիրներու ձեռագիրները, երբեմն ընդօրինակողներու կողմէ փոփոխութեան կ'ենթարկուին, ընդօրինակողին կուսակցական կամ դադափարական նախասիրութիւններէն թելադրուած, բանասէրը իր բարձր կոչումին արդարօրէն ծառայած կ'ըլլայ միշտ կասկածով վերաբերուելով հին ձեռագիրներու մասին, ի մտի ունենալով մէկ իտէալ, այն է ըստ կարելոյն մօտենալ պատմուած գէպքերու ճշմարիտ իրողութեան: Ի պահանջել հարկին, երբ իր բանասէրի տրամաբանութիւնը — չըսելու համար խղճմտանքը — գոհ չէ ձեռք բերուած արդիւնքէն, ենթադրութիւն մը իւրացնէ գէպքերու հաւանական ենթացքի կամ բնոյթի մասին և ներկայացնէ զայն որպէս համոզիչ մեկնաբանութիւն:

Սակայն այս ենթադրութիւնը արդարանալի է մի միայն, եթէ գիտական տեսակէտով մշակուեր է: Եթէ ան իր կառուցումի համար պիտանի տարրերը ստանայ նոյնինքն գէպքերէն, որոնք քննութեան առարկայ մատենագիրը կամ ժամանակակից ուրիշ աղբիւրներ կը հայթայթեն: Քանզի առանց այս հաստատուն պատուանդանի՝ վերնակառուցուածքը խաբսուլ կը լինի:

Երբ գիտական առումով ենթադրութիւն մը կ'որդեգրես, սոյն ենթադրութեան բաղադրիչ մասերը ապացուցանելու ես

գէպքերէն և անոնց յարակից պարագաներէն, եթէ կ'ուզես որ նոր յայտնութիւնդ պատմագրողներու կողմէ լուրջ քննութեան ենթարկուի:

Միւս կողմէ փորձութիւնը մեծ է ըրած ենթադրութեանդ կամ նոր գիւտիդ առթած խանդավառութենէն, որպէսզի զայն անպայման ապացուցուած տեսնես, գէպքերը կ'ենթարկես կամայական փոփոխութիւններու, և կը պնդես որ նոր կոչիկ մը գտեր ես և ոտքը մի կամ այլ կերպ պիտի յարմարցնես գտած կոչիկիդ, և ոչ թէ այս վերջինը ոտքին, ինչ որ տրամաբանական ձեւն է:

Բանասիրական աշխարհի մէջ Հ. Ա. կինեան, ի շարս իր շատ մը արժանիքներուն, պիտի մնայ ցարդ մեծագոյն ենթադրութիւններ հրամցողը հայ բանասիրութեան, ինչպէս նաև մոլեգին ու յամառ ակոյռանը զանոնք որպէս պատմական իրողութիւններ տեսնելու:

Իր Խորենացիի մասին ըրած արմատական ենթադրութենէն ինք և մենք հազիւ շուշ առած, ահա ան հրապարակ կուգար մեզ արմանքէ զարմանք մատնելու անակնկալ նոր գիւտով մը, որ մատ կը խածցնէր Խորենացի — Ղևոնդ գիւտին:

Գերազարգուած ակորժակով մը — ինչո՞ւ չէ, միթէ ակորժակը ուտելով չը բացուիր — և քիչ մ'ալ քաջամարտիկ նիղակածօճումով, բազմահմուտ Հայրը այս անգամ մեղապարտի ավու կը նշտեցնէր երկրորդ ամենասիրելի հայ մատենագիրը, Եղիշէ:

Ան երկու ընդարձակ հատորներով, (երրորդ հատորի մասին ալ ակնարկութիւն կայ երկրորդի վերջին էջին), կուգար Եղիշէի գրքի մասին պարզելու տեսակէտ մը, որ Խորենացի — Ղևոնդ վարկածը կը գլէր կ'անցնէր որպէս նոր գիւտ:

Ուր Խորենացի և Ղևոնդ միեւնոյն անձը կը համարուէր, հոս հնարամիտ Հ. Ա. կինեանը կուգար ըսելու — և աւելի քան 750 էջ կը գրէր ապացուցանելու — թէ «Եղիշէի Պատմութիւնը որպէս Պատմութիւն Վարդանայ Պատերազմի (451 թուին) կը նշանակուի իբր կեղծիք, բայց կը գնահատուի, նոր լոյսի տակ կը լուսարանուի այն որպէս Պատմութիւն Հայոց Պատերազմի (572-590 թուերուն)»:

Ինչպէս կը տեսնէք, չափազանց յատուկ և արմատական տեսակէտ մը, ենթադրութիւն մը կամ վարկած մը, ինչ որ կ'ուզէք կոչել, կը սպառնայ խառնաշփոթութիւն ստեղծել մեր Հինգերորդ եւ Վեցերորդ դարերու պատմագրութեան մէջ:

Այս վարկածով Հ. Ակինեան կ'ըսէ մեզի թէ որպէս 451 թուի Աւարայրի Պատերազմի Պատմութեան մեր ունեցած գիրքը, ի սկզբան գրուած էր 590 թուականին կամ առկէ ալ վերջ, որպէս պատմութիւնը 572 թուին հայկական ապստամբութեան Պարսկաստանի դէմ: Որ Եօթերորդ դարուն կեղծարար մը փոխեց այդ պատմութիւնը այն ձևին որ այժմ ունինք:

Ինչ վերջ աւելի հանգամանօրէն պիտի հետեւինք Հ. Ակինեանին, երբ ան կը հետապնդէ կեղծարարը:

Բայց այս եռանդոտ դատախազը կը ցուցադրէ միևնոյն ապաշնորհ յանցանքները որ տեսանք երբ խորենացի-Ղևոնդ թէզը կ'ուսումնասիրէինք: Ճեպընթաց արագութեամբ գրել, գրելու ատեն նորանոր գիւտեր ընել, մեթոտիկ մշակման բացակայութիւն, հակասութիւններ, իր կարծիքները որպէս հաստատուած իրողութիւններ տեսնելու մարմաջ, բռնագրօսիկ մեկնաբանութիւններ և կամայական վերլուծումներ:

Տխուր է տեսնել թէ մեր պատմագրական բանասիրութեան ամենածանրակշիռ հարցերուն այսպիսի մերձեցում մը տեղի կ'ունենայ: Եւ ըստ իս գուր աշխատանք է պատասխանել Հ. Ակինեանի տեսակէտի երբ ան այսպէս խաթարեալ, կամայական և անմեթոտ կերպով կը ներկայացուի:

Մենք կը գոհանանք իր իսկ գրքի երկու հատորներէն ցոյց տալու իր վերլուծման բոլորովին անգոհացուցիչ ձևը, և ի սրտէ յուսալու որ եթէ Հ. Ակինեան Եղիշէի մասին տակաւին միևնոյն տեսակէտը ունի, իր գրքի երրորդ հատորը լոյս ընծայելուն, այդ տայ գիտնական բանասէրի իր վարկին համապատասխան յստակ, արամաբանական և առարկայական եղանակով, որպէսզի ըստ մեր կարելոյն պատասխանենք իր լաւ ուսումնասիրուած զրոտոգութիւններուն յօգուտ հայ պատմագրութեան:

Նախ ներկայացնենք Հ. Ակինեանի հիմնական տեսակէտը: Դժբախտաբար, այս ընելու համար իր գրքի զանազան տեղերէն պիտի քաղենք պէտք եղածները:

572ին հայերը կ'ապստամբին Պարսկական կայսրութեան դէմ, իրենց առաջնորդ ունենալով Վարդան Մամիկոնեան մը: Հայ բանակը կը պարտուի և Վարդան ինչպէս նաև ուրիշ առաջնորդներ կ'ապստամբին Պոլիս: Հոն կը գտնուէր նաև Եղիշէն: Վարդան կը հրամայէ Եղիշէին որ գրէ սոյն պատերազմի պատմութիւնը: Եղիշէն կը կատարէ իշխանին հրամանը և կ'արտագրէ սքանչելի մատեան մը:

Շատ տարիներ վերջ հայ մը սոյն գիրքը կարդալուն, անձնական նեղմիտ հաշիւներով կ'ըսէ թէ, ես չէի ուզեր որ այսքան հիանալի գրական ոճով գրութիւն մը պատմէր 572ի պատերազմը, ուստի ես հիմնովին պիտի խմբագրեմ զայն, և երբ գործս լմցնեմ, արդիւնքը պիտի ըլլայ գիրք մը, որ 451ի Աւարայրի պատկերազմը պիտի նկարագրէ փոխանակ 572ի:

Հետևաբար գործի կը լծուի այս կեղծարար խմբագիրը և իրեն որպէս առաջնորդ ունենալով Ղազար Փարպեցւոյ Բ. գրուազը, կը ձևափոխէ 532էն մինչև 580 թուականին պատահած դէպքերու, մանաւանդ Դուինի ապստամբութեան պատմութիւնը, և դուրս կուգայ Աւարայրի պատերազմի պատմութիւնը, այն ինչ որ այժմ ունինք:

Ահա իր այս ենթադրութիւնը որպէս պատմական իրողութիւն ապացուցանելու համար ճամբայ կ'ելլէ Հ. Ակինեան:

Երբ նման առաջադրութեամբ հրապարակ կուգաս, կ'անկալուի որ տրամաբանօրէն հետեւիս առնուազն երկու պարզ քայլերու: Առաջին, Եղիշէի մեր ձեռքը հասած գրքէն մանրակրկիտ գննութեամբ ցոյց տաս այն տեղերը, որ կասկած կ'արթնցնէ թէ անյարիր են 451ի դէպքերուն: Եւ ապա ցոյց տաս այդ կասկածելի մատեաններուն և 532-580 թուականներու ինչ ինչ դէպքերու միջև սերտ առնչութիւն:

Հ. Ակինեան այս չընէր, այլ իր գիւտը ընելէն վերջ Եղիշէին մատեանը կ'առնէ և կ'ենթարկէ զայն բռնագրօսիկ ապշեցու-

ցիւ մեկնարանութեանց, որպէսզի մի կերպ փաստած ըլլայ թէ եղիշէի խակական շարադրութիւնը Դուինի ապստամբութեան պատմութիւնն էր, իսկ այժմ մեր ունեցածը խարդախուած պատմութիւնն է Աւարայրի (Դիւրմբունիի ըլլալու համար 451ին պիտի ակնարկեմ որպէս Աւարայրի Պատերազմ, իսկ 572ի դէպքերուն որպէս Դուինի ապստամբութիւնը)։

Բազմապաշար Մխիթարեանը գիտէ թէ դժուարին գործի մը ձեռնամուխ կ'ըլլայ, բայց խաչակիրի մօլեռանդութեամբ յառաջ կ'ընթանայ։ Յերկվիցեակ դարերու ըմբռնումներուն դէմ է պատերազմը, հարկ է սպառել շատ ռազմամթերք» (էջ 13) կ'ազդակէ ան։ Եւ «քննադատեն բանաստեղծել չէ ... քննադատը կը փնտռէ իր ոտքերուն տակ հաստատուն հող» կը յայտարարէ, այսպիսով կ'առաջնորդէ մեզ մտածելու թէ հանգամանօրէն մշակուած լուրջ ուսումնասիրութիւն մը պիտի տրուի մեզ, որ պիտի համոզէ ընթերցողը թէ հազար երկու հարիւր տարի տեւած կեղծիք մը վերջապէս իր անփառունակ գերեզմանը կ'իջնէ։

Հ. Ակինեանի այս ապշեցուցիչ վարկածը կը մղէ մեզ խորհրդածելու գրական կեղծարարներու մասին։ Դրող մը լիճ շարժառիթէ մղուած գոյութիւն ունեցող ձեռագիր մը կը չարափոխէ։ Կամ իր երեակայութենէն թխտուած նոր հատ մը գրելով, որպէս իրականութիւն կը քշէ զայն ընթերցող հասարակութեան։ Կամ ինչո՞ւ կեղծարարը, իր ինքնութիւնը սքողելով, գրածը որպէս համբաւեալ հեղինակի մը «նորագիւտ» գործը կը հռչակէ։

Դիւանոր չորս պատճառներ կրնանք տալ։ Դրամ, փառասիրութիւն, պրոպանտա, և կամ խաթարեալ խառնուածք։

Քանի մը նշանաւոր դէպքեր յիշենք որպէս օրինակ։

Յրանսացի մը, Լիւզաս Վրէն, զիւրահաւան բազմահարուստ յաճախորդ մը գտնելուն, որ նշանաւոր անձերու ձեռագիրները կը գնէր, 25,000ի մօտ ձեռագիրներ կեղծեց եւ ծախեց, մէջը ըլլալով Մարիամ Մագդաղենացիի, յարուցեալ Ղազարոսի և Կէօպատրայի ձեռագիրները։

Համբաւաւոր անձերու ձեռագիրներ կեղծելը ինքնին արուեստ մը դարձած է,

որ բազմաթիւ հետեորդներ ունի, քանզի բարեմիտներ շատ կան, որ լաւ գին կը վճարեն։ Նիւ Եօքսի Հասարակաց Գրադարանը մեծ հաւաքածոյ մը ունի Ուաշինկթընի, Ճէֆըրսոնի, Ֆրանքլինի, Լինքընի եւ ուրիշ ականաւոր անձնաւորութեանց ձեռագիր նամակներուն որոնք կեղծ են։

Սըր Ճան Մանտէվիլի ձամբորդութիւններ գիրքը, ուր այնքան զարմանազան գրուագներ կը պատմէ հեղինակը իր Արեւելք կատարած ձամբորդութենէն, մէջը ըլլալով Հայաստան գտնուող՝ զիններէ յաճախուած հովիտի մը նկարագրութիւնը, այժմ կ'ընդունուի բոլորովին սուտապատում։

Լաս Գասաս, որ Նափոլիոնի հետ էր անոր վերջին տարիներուն, իր չորս հատոր Յիշատակներու մէջ Նափոլիոնի նամակներէն մէկ քանի հատը կեղծեց։

Պատմական նշանաւոր կեղծիքներէն է Մեծն Կոստանդիանոսի կողմէ Հոռմի Սեղբեստրոս Պապին գրած պատգամագիրը, որով Կայսրը որպէս երախտագիտութիւն քրիստոնէութիւնը ընդունած ըլլալուն, կը ճանչնայ ոչ միայն Հոռմի Պապին գերամեծար հեղինակութիւնը միւս պատրիարքներուն վրայ, այլ անոր կը պարգևէ Արեւմտեան դաւառներու վրայ իշխանութիւն։ Այս պատգամագիրը գրուած էր Ութերորդ դարուն, բայց ատոր կեղծիք ըլլալը ապացուցուեցաւ դարեր վերջ։

Դաւանարանական և քաղաքական սպարէզներու մէջ պրոպանտաի համար կեղծուած վաւերագիրներ թիւ ու համար չունին։

Ուիլիւմ Այրլէնտ, դեռ պատանի, Միջնադարեան գրականութիւն ուսումնասիրեց։ Իր հայրը մոլի հաւաքող մ'էր գրքերու։ Օր մը պատանին հօրը բերաւ եղիսաբէթ թագուհիի ժամանակէն ձեռագիր մը, որ գտած էր հին գրավաճառանոցներ պրպտելուն։ Շուտով տղան «նորագիւտ» ձեռագիր ձեռագրի ետեւէ կը բերէր հօրը, մէջը ըլլալով Շէյքսպիրի մինչ այդ անծանօթ գործեր։ Ուրախութենէն զինովցած հայրը նոյնիսկ ցուցահանդէս տուաւ իր գաւկի գտածներուն։ Ամէնքը հաւատացին։ Յետոյ տղան խոստովանեցաւ թէ ինք կեղծեր էր ամէնքն ալ։

Շարքը կրնանք երկարել էջերով։ Բայց այս գրութեան սահմանները չեն ներեր։

Իմ կարգացած այսպիսի զեղծարարական շահատակութիւններու մէջ, սակայն, չեմ հանդիպած մէկ հատի, որ նմանի Հ. Ակինեանի հրամցուցած Եղիշէի այս մանուածապատ կեղծիքին: Կ'երեւի ատոր համար կը շտապէր ըսելու թէ շատ ազամայութեք պէտք է սպառէ:

3

Այժմ հետեւինք ռազմավարին և մօտէն դիտենք ռազմամթերքը գործածելու իր եղանակին:

Առաջին անխուսափելի հարցումը որ կուտաս է. ի՞նչ պատճառաւ յանդուգն զեղծարարը այս դժուարին կեղծիքը ի գործ դրաւ: Կ'ընենք դժուարին կեղծիք, չտկենք և գրենք, անհաւանական կեղծիք:

Քանզի Դուինի ապստամբութեան պատմադրի Եղիշէի սկզբնական ձեռագիրը իր ատենին կարդացուած էր շատերէ, զոնէ րազմաթիւ Մամիկոնեաններէ եւ անոնց պարագաներէն: Այդ ընդօրինակուած ալ էր քանի քանի անգամներ: Մամիկոնեան ընտանիքի պահարանին մէջ գաղտնի պահուած չէր: Եթէ զեղծարարը գոյութիւն ունեցող առաջին և միակ ձեռագիրը ձեռք անցուցած չէր, եթէ ան իսկական Եղիշէէն տարիներ վերջ ապրած էր, (քիչ վերջ պիտի տեսնենք Հ. Ակինեանի մտքի շփոթը զեղծարարի ապրած ժամանակաշրջանի մասին), ինքզինքը պիտի գտնէր այն գրքի րազմաթիւ օրինակներու դիմաց, ինչպէս նաև անոր պարունակութեան քաջածանօթ ստուարաթիւ անձերու:

Կը տեսնէ՞ք թէ ինչ ըսել կ'ուզենք երբ դժուարին և անհաւանական կեղծիք կ'ըսենք:

Բայց ընդունինք որ մեր զեղծարարը ատանկ բաներու կարեւորութիւն տուողը չէր, և հոգ չէ թէ քանի ձեռագիրներ գոյութիւն ունենային իր ժամանակ, եւ քանիներ ալ կարգացած ըլլային զանոնք, ան որոշած էր ի կատար հանել իր չարամիտ գործը: Ի՞նչ բանէ գրողուած:

Հայր Ակինեան կը պատասխանէ. «Ատեղութիւնը հանդէպ Հոռոմներու: Ձէ հանդուրժած տեսնել կամ լսել նման սերտ «միաբանութիւն» մը, կնքուած հայ ժողովրդին և «անարի» Հոռոմներու միջեւ:

Դաւանաբանական-քաղաքական հողի վրայ գործուած է այս աւերը» (140):

Ուրեմն զեղծարարը հոռոմատեաց մըն է: Ուսկի՞ց կ'եզրակացնէ Հ. Ակինեան այս կէտը: «Անարի» բառէն: Բայց զեղծարարի գրքին մէջ կայ նաև այս. «Իսկ երանելին Թէոդոս կայսր, քանզի խաղաղասէր էր ի Քրիստոս». իր հոռոմատեցութեան սաստկութենէն հայ մատենագրութեան ամենամեծ կեղծիքը ի գործ դնողը ինչո՞ւ Հոռոմ Թէոդոսին երանելի պիտի ըսէ: Ինչո՞ւ պիտի գոհանար անշուք «անարի» բառով, երբ գրքին մէջ Վասակ Սիւնիի մասին յիշատակութիւն բրած ատեն ատեղութեան այնպիսի բոցափառ դարձուածքներ դիւրութեամբ եւ առատօրէն կը գարնէ:

Բայց էջ 58ի մէջ Հ. Ակինեան զեղծարարին ուրիշ նպատակ մը կը վերադրէ. «Ներկայ խմբագրութեան մէջ սակայն փոխուած են «Հայոց Պատերազմի» (Դուինի ապստամբութեան) բովանդակութիւնն ալ, իմաստն ալ: Անծանօթ ձեռք մը կերպարանափոխած է ամբողջը՝ դիտաւորութեամբ մոռացնել տալու «Հայոց Պատերազմի» յիշատակը և անոր պատմութեան մէջ փառաւորելու 451ի հայկական պատերազմի դրուազը:

Քիչ մը անդին, սակայն, Հ. Ակինեան բոլորովին տարբեր շարժառիթ մը կուտայ զեղծարարին: «Յմբագիրը . . . յիշականին Վասակի Յիշատակարանն է տուած: . . . Իրեւն չարաղե մը ամբողջ պատմութեան մէջ ցցուած է Վասակի անձը: Գործին նպատակը զեղեցիկ ներկայացուած է Է. Յեղանակին վերջը, ուր կը գրէ խմբագրիչը. «Գրեցաւ յիշատակարանս այս վասն նորա (Վասակայ) առ ի կշտամբումն յանդիմանութեան մեղաց նորա» (142-3):

Այս շիտակ է: Մեր այժմեան ունեցած Եղիշէն ատելափառ զայրոյթի ամբաստանագիր մ'է Վասակի դէմ: Բայց Է. դարու զեղծարարը Ե. դարու Վասակ Մարզպանի դէմ իր զայրացկոտ ատեղութեան համար ի՞նչ հարկ ունէր Ձ. դարու զէպքերու մէկ պատմութիւնը այնքան անուր չարափոխութեան ենթարկելու: Մանաւանդ որ Ձ. դարու ակնարկուած զէպքերու մէջ Վասակի հօգոր անհատականութեամբ կամ անոր հաւասար մէկը չենք

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՄԱԳԻՐ

ԵՒ

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Գալով Եզնիկի Եղծ Աղանդոց գրքին, Եզնիկ օգտուած է այլևայլ հեղինակներէ, ինչպէս Ս. Եպիփանի «Յաղագս Հերձուածոց» և Ս. Բարսեղի «Վասն Վեցօրեայ Արարութիւն» գործերէն:

Եզնիկ օգտուած է նաև Յոյն մատենագիրներէ, իրրև հմուտ Յունարէնի՝ Ս. Գրոց թարգմանութեան ժամանակ մեծ և կարեօր դեր մը ունեցած է:

Յազկերտին հրամանաւ և Միհրնեսի խորհուրդովը, Դենչապուհ Հայաստան եկաւ, Պարսից արքունիքին իրրև լիազօր Մարգպան և Բարձր Գոմիսէր, յատկապէս կրօնական գործերը ղեկավարելու և Մազդեզական կրօնքը տարածելու համար: Դենչապուհ Պարսից տէրութեան մէջ կարեօր պաշտօնակալ մըն էր, իրրև համբարակապետ (մատակարար) Պարսից արքայից արքային:

գտներ որ իր համախոհներով անցած ըլլայ թշնամւոյն կողմը և պատերազմի հայ եղբայրակիցներու դէմ:

Այս երեք հակոտնեայ շարժառիթները, որ իր գրքի տարբեր տարբեր տեղերուն Հ. Ակինեան կը վերագրէ զեղծարարին, կը հարցնենք, միթէ կը գոհացնէ՞ Միթութեան Հայրը, որպէս ըստ բաւականի զօրաւոր զրդիւ շարագործին իր այնքան տարօրինակ կեղծիքի գործադրութեան ձեռնարկելուն:

Այդ երեքէն միակ ընդունելին Վասակի Յիշատակարանի պարագան է, և այդ իսկ խախտու կոռուան մը կրնար ծառայել Հ. Ակինեանին մի միայն այն դէպքին եթէ Դուրինի ապստամբութեան պատմութեան մէջ Վասակի համազօր հայ իշխան մը ըլլար:

ՀՐԱՆԴ Ք. ԱՐՄԷՆ

(Շարունակելի՝ 6)

Դենչապուհ «խաղաղասէր կեղծաւորութեամբ» Հայաստան կուգար և իր հետ կը բերէր Յազկերտին ողջոյնը, «զողջոյն մեծ թագաւորին», ան միեւնոյն ժամանակ կը խոստանար, «թողութիւն հարկաց եւ թեթեւութիւն ծանրութեան այրուծիոյ», եթէ երբեք Հայերը յանձն առնէին հպատակելու թագաւորական հրովարտակին:

Դենչապուհ արքունիքէն ստացած հրահանգներուն համաձայն, սկսաւ սխիթեմաթիք կերպով գործերը ղեկավարել,

եղիշէն այսպէս կը նկարագրէ Դենչապուհի կողմէ եղած խստութիւնները և նեղութիւնները:

1. — Եկեղեցական ազատութիւնները և տրուած առանձնաշնորհումները կը դադրեցնէր:

2. — Միայնակեացները, վանականները և եկեղեցականները որոնք մինչև այն ատեն տուրքէ ազատ էին, ուրիշներու հաւասար վճարման կը բռնադատէր:

3. — Հայաստանի եւ Հայերու վրայ դրուած հարկերուն, տուրքերուն սակը կը բարձրացնէր:

4. — Գաղտնի բանսարկութիւններով և քսութիւններով նախարարները իրարու դէմ կը հանէր, եւ իւրաքանչիւր ազգատոհմի և նախարարութեան մէջ երկպառակութիւն ու որոմ կը ցանէր:

5. — Հազարապետութեան պաշտօնէն կը հանէր Վահան Ամատունին, զոր բոլոր ժողովուրդը կը ճանչնար «իր զհայր վերակացու համարեալ էր», ու անոր տեղ Մշկան անունով Պարսիկ պաշտօնակալ մը կը նշանակէր:

6. — Դատաստանական վերին իշխանութիւնը, որ Կաթողիկոսութեան կը պատկանէր, կ'առնէր ձեռքէն և անոր տեղ մոզպետ մը կը նշանակէր, որպէսզի եկեղեցւոյ փառքը նսեմանայ, «զի զեկեղեցւոյն փառսն աղաւաղեսցէ» (Եղիշէ, 19):

Եկեղեցական իրաւասութիւններուն և առանձնաշնորհումներուն ու ազատութիւններուն ջնջուիլը, ինքնին արդէն կարեւոր անկիւնադարձ մը կը կազմէր և Հայոց կաթողիկոսը և եկեղեցականները սկսան գործի:

Դենչապուհ(*) մէկուկէս տարի Հայաս-

(*) Դենչապուհ անունը երկու մասերէ կը բաղկանայ, Դեն = հաւատք, օրէնք և կրօնք իմաստով. իսկ Շապուհ = արքայորդի նշանակութեամբ